

Suomen kielen tuntija, tutkija, viljelijä

Lauri Hakulinen 85-vuotias

TERHO ITKONEN

Kotikielen Seuran kunniajäsen ja kunniaesimies professori Lauri Pekka Hakulinen saavutti 6. lokakuuta 85 vuoden korkean iän.

Lauri Hakulinen on synnyntäturkulaisia, mutta eräänlaista vertauskuvallisuutta on näkevinään siinä, että hänen vanhempansa olivat kotoisin aivan eri puolilta Suomea: äiti Ala-Satakunnan Loimaalta, isä Pohjois-Karjalan Tohmajärveltä. Lienevätkö jo kotona kuullut erilaiset kielenparret antaneet ensi alun Lauri Hakulisen ainoalaatuiselle suomen murteiden harrastukselle ja hallinnalle? Hän tuli ylioppilaaksi Turun klassillisesta lyseosta 1918, hoiti entisen koulunsa suomen kielen vanhemman lehtorin virkaa lukuvuoden 1920—21 ja oli Helsingissä Kallion yhteiskoulun suomen kielen opettajana 1923—30. Sitä ennen hän jo syksyllä 1919 oli aloittanut lukunsa Helsingin yliopistossa: suomen kieltä, suomalais-ugrilaista kielentutkimusta, fonetiikkaa ja Rooman kirjallisuutta. Filosofian kandidaatiksi hän valmistui ennätyksellisen nopeasti, joulukuksi 1922. Tuota edeltävään aikaan oli ehtinyt jo kuulua paitsi opiskelua myös ansiotyötä ja luottamustehtäviä: edellä mainittua kouluopetusta, kuu-kausimäärin sanastusta itäkannakselaisessa Sakkolan (kansanomaisesti Sakkulan) ja Pyhäjärven pitäjissä ja elvytystyötä välillä lähes nukahduksissa olleen Kotikielen Seuran sihteerinä vuodesta 1920. Kotikielen Seuran sihteeriyttä jatkoivat seuran 2. varaesimiehyys 1932—35, 1. varaesimiehyys 1935—53 ja vihdoin esimiehyys 1953—57. Sanastustyöhön taas liittyi läheisesti se, että Lauri Hakulinen jo vuodesta 1923 hoiti kansankielen ainesten keräyttämiseksi ylläpidettyä toimistoa, oli sitten vastaperustetun Sanakirjasäätiön johtajan apulaisena 1925—45 ja lopulta johtajana 1945—62. Väliin mahtui vuoden mittainen opinto- ja luentomatka Unkariin lukuvuonna 1933—34. Helsingin yliopiston suomen kielen dosentiksi Hakulinen nimitettiin 1946 ja professoriksi 1953; täysinpalvelleena hän siirtyi eläkkeelle 1963. Hänet on kutsuttu Suomalaisen Tiedeakatemian jäseneksi 1951, Unkarin kielitieteellisen seuran kirjeenvaihtojäseneksi 1959 ja Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kunniajäseneksi 1977.

Työstään mies tunnetaan, tiedemies varsinkin kirjallisesta toiminnastaan. Lauri Hakulinen aloitti tieteellisuonteisen kirjoittelunsa jo 16-vuotiaana, esit-

Lauri Hakulinen kesällä 1984.

tämällä v. 1916 nimimerkin »Julkaisija» suojassa Virittäjän toimitukselle erästä astevaihteluseikkaa koskevan tiedustelun ja myöhemmin muitakin tiedusteluja. Samana vuonna hän julkaisi Kotiseudussa muutamia tohmajärveläisiä paikallistarinoita ja seuraavana vuonna Virittäjässä uuden tiedustelun sanojen *ylävä* ja *ylävä* merkityserosta. Useat hänen varsinaisesti tieteellisistä esikoisarikkeleistaan ovat äänneopin alalta. Niihin kuuluu jo ylioppilaana julkaistu »Pari suomen murteiden vokaalinkestoseikkaa» (Vir. 1921), ulkoisesti vaatimaton kirjoitus, joka kuitenkin sisältää merkittävän oivalluksen: suomen länsimurteisiin on vaikuttanut luja germaanistyyppinen tavuaksentti eli liittymä, itämurteisiin taas höllä slaavilaistyyppinen liittymä, ja sitä mukaa ovat pää-

murteissamme mahdollistuneet eräät tyypilliset erisuuntaiset äänne muutokset. Ajatuksiaan hän on edelleen kehittänyt kirjoituksessaan »Über den Silbenakzent im Finnischen und seine lautgeschichtliche Bedeutung» (SUST 67, 1933). Tuon varhaiskauden äänneopillisiin kirjoituksiin kuuluvat myös kenttätutkijan tarkkoihin huomioihin perustuvat »Loppuäänne kadon välittämiä äänneilmiöitä itämurteiden alueella» (Vir. 1925), »Muutamia geminoitumistapauksia» (Vir. 1926) ja »Yhdysaneiden vokalismia koskeva kestoiseikka lounaismurteissa» (Vir. 1927), samoin »Fonetiikka äidinkielen kielipalveluksessa» (Vir. 1931). Tärkeää syntaktista ilmiötä vuorostaan käsittelee tuoreen esimerkistön valossa kirjoitus »”Pojalla on vaaleat hiukset”: subjektin ja predikaatin inkongruenssiako?» (Vir. 1926).

Näihin aikoihin Hakulisen kiinto alkaa yhä selvemmin suuntautua semanttisvaltaisen sanastontutkimuksen alalle. Tämänaiheisten kirjoitusten sarjan aloittaa yleistajuinen, alkuaan äidinkielen opettajille esitelmänä pidetty »Koulujemme kielihistorianopetuksen etymologisesta puolesta» (Vir. 1927), jossa runsain ja taitavasti valituin esimerkein osoitetaan, millaisia merkityskehityksiä nyky-suomen tavallistenkin sanojen takana piilee. Vuonna 1931 ilmestyi ensimmäinen sarja tulevan murre-sanakirjan koeartikkeleita (Sanakirjasäätiön toimituksia I) ja jo edellisenä vuonna yhteen noista koeartikkeleista kytkeytyvä tutkielma »*Hurskas, vanhurskas*: merkitysten selvittelyä» (Suomi V:10), jonka vaikeaselkoiseen aiheeseen Hakulinen sitten palasi uudestaan lähes 40 vuotta myöhemmin, teoksessaan »Suomen sanaston käännoislainoja». Noiden aikojen satoa on edelleen kirjoitus »Suomen sanoista *herja, herjata*» (Vir. 1931), jonka otsikkosanat Hakulinen osoittaa skandinaavisiksi lainoiksi. Vuonna 1933 ilmestyivät »Suomen germaanisperäinen *teika*» (Suomi V:16) ja »Suomen *kirki ja kiire*» (Vir. 1933). Tämän vuoden päätulos on kuitenkin usean vuoden aikana hiljakseen kypsynyt väitöskirja.

Hakulisen väitöskirja »Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen» (SF I:2, 1933) poikkeaa aiheenvalinnaltaan virkistävällä tavalla siihenastisista suomen kielen väitöskirjoista, jotka olivat olleet enimmäkseen äännehistorioita, joissakin tapauksissa semanttis-syntaktisia tutkimuksia (Tunkelo), lainasanatutkimuksia (Streng) tai äännehistoriaan nojaavia kielipsykologisia tutkimuskokeita (Penttilä). Hakulisen keskeinen idea on se, että määrämärkityksiset meteorologiset aihepiirit ovat »ekspansiokeskuksia» (termi saksalaisen Hans Sperberin), joista eräät muut affektiset merkityspiirit, »attraktiokeskukset», pyrkivät vetämään aineksia puoleensa. Oletuksensa todisteina hän käyttää varsinkin runsasta murreaineistoa ja Agricolan teoksista poimittua aineistoa. Kun esim. lounaismurteinen *soimata* 'uhota (kylmää ilmaa)' on äänneellisesti identtinen verbin *soimata* 'moittia' kanssa, ei kyseessä voi olla sattuma: samantyyppistä merkitysrinnakkaisuutta tavataan esim. pesyeissä *mojoa* mm. 'vaikuttaa

kolottavasti' ~ *moittia* ja *uhka* (konkr. merkityksessä, esim. *uhka-avanto* 'jään hän itsestään syntynyt avanto') ~ *uhka* (abstr. merkityksessä; myös verbi *uhata*). Hakulisen väitöskirja ei suinkaan saanut suoraviivaisen positiivista vastaanottoa. Katsottiin mm., että siinä oli liikaa operoitu deskriptiivisanoilla, joiden yhdennäköisyys voi johtua sattumastakin, ja liikaa myös satunnaisilla äännekehityksillä, joille ehkä voidaan osoittaa paralleleja mutta ei aina riittäviä tai riittävän todistusvoimaisia. Suomen kielen tutkimuksen historiaan Hakulisen väitöskirja joka tapauksessa on jäänyt merkittävänä pioneerintyönä, joka pystyy antamaan hyviä, omaperäisiä herätteitä yhä nykyiselle tutkimukselle.

Luonteenomaista Hakulisen väitöskirjalle oli, että hän pyrki siinä tulemaan toimeen omin neuvoin: selvittelemään sanojen merkityksenkehitystä enimmäkseen etäetymologioita vailla olevan itämerensuomalaisen sana-aineiston avulla, tukena samasta aineistosta ja toisinaan loitompaakin löytyvät semanttiset rinnakkaistapaukset. Tämä piirre luonnehtii sitten hänen myöhempääkin tuotantoaan, jos kohta siihen joskus mahtuu lainasanaetymologioitakin. Vuodelta 1935 on Virittäjän-artikkeli »*Unohtaa*»; siinä tekijä vie otsikkona olevan verbin *uni*-substantiivin yhteyteen. Samana vuonna on Virittäjässä artikkeli »*Väittää*», jossa hän tarkastelee tämän verbin moninaisia merkityksiä kantasanan *väki* pohjalta. Sanasemantiikan ulkopuolelle hän poikkeaa kirjoittaessaan sm.-ugr. **-jŕ* -preteritin alkuperästä («*A fgr. *-jŕ präteritumjel eredetéról*», NyK 50, 1936). Vuonna 1936 ilmestyvät Virittäjässä artikkelit »*Helehursti* ja *elehursti*» (elonpuhdistusvaatteen nimitys, jonka jälkiosan *h* näyttää murteittain siirrähtäneen määräiteosankin eteen), »*Vaino* ja *vainu*: merkitysopillista tarkastelua» ja »*Säppi*» (Hakulisen selityksen mukaan venäläinen lainasana). Suomen *kaasu*, jota ensimmältä luulisi ilman muuta kansainvälisen *gas*-termin heijastumaksi, osoittautuu Hakulisen tarkassa erittelyssä tietynlaista 'sumua', jopa 'sumua yleensä' merkinneksi puhtaasti omaperäiseksi sanaksi (Õpetatud Eesti Seltsi toim. 30, 1937). Etymologialtaan hämäräksi jäänyt suomen *luokka* 'kategoria' (myös koululuokasta puhuen) vuorostaan saa Hakuliselta nasevan ja hyvin merkitysparalleleihin perustellun selityksen: se on pohjimmaltaan sama 'kaarta' merkitsevä sana, joka tavataan myös hevosvaljaiden osan, vempelen eli luokin, nimityksenä («*Finnisch luokka 'Klasse'*», SF 3:3, 1938). Erinomaisia näytteitä Hakulisen kombinoituvuudesta ja aineistonkäyttöaidosta ovat lyhyet artikkelit »*Syttyä*» (Vir. 1939), »*Nuoha*» (Vir. 1939) ja »*Kostea* ja *kostua*» (Vir. 1940), joissa kolme suomen sanaa saa luontevan tulkinnan. *Syttyä* ensinnäkin on 'iskemistä' merkitsevän *syteä*-verbin johdos. Vain murteista tunnettu *nuoha* (*nuohota*-verbin kantasana) merkitsee 'nokea', 'kiinteää pölyä', 'liikkeellä olevaa pölyä', 'lumituiskua, myrskysäätä' ja 'meteliä, toraa', ja runsas aineisto osoittaa vastaansanomattomasti, että merkitykset kuuluvat yhteen; näin todistuu se, että loitollakin toisistaan olevat äänneasultaan identtisten sanojen mer-

kitykset jopa yhden kielen piirissä voivat olla samaa juurta eivätkä välttämättä perustu homonymiaan. *Kostean* Hakulinen juontaa *kostaa*-verbin johdoksesta *kostua* 'palata takaisin'; »kostea» on siis aluksi ollut esim. semmoinen leipä, joka jo kuivuttuaan palaa takaisin alkuperäiseen muotoonsa ja tuoreuteensa-kin. Eräiltä osin täydennetty väitöskirjan tiivistelmä on »Meteorologisten sanojen merkitysoppia I—II» (Vir. 1940—41), ja aihepiiriä jatkaa »Lisiä meteorologis-affektisten sanueiden merkityksenkehityksen tuntemiseen» (Vir. 1945). »Tuliperäisiä affektisanoja» (*halu, lempi*) Hakulinen tarkastelee erityistutkielmassa (KV 22, 1942). »*Käetä*», ennuksilinnun *käen* johdos, on toisen erityistutkielman (Vir. 1944) aihe. Huomattavan laaja ja arvokas on vihdoin tutkimus »Agricolan kieli ja viro» (Suomi 101, 1942), jossa lukuisille Agricolan sanoille ja sanojen käyttötavoille osoitetaan tarkkoja vastineita eteläisestä sukukielestämme ja siltä pohjalta päätellään lounaismurteiden olleen Agricolan aikoihin vielä vironkaltaisempia kuin nykyään. Valitettavasti sota-ajan olot ovat estäneet käyttämästä levikkitietojen tarkistamiseen suomen kansankielen sanastokokoelmia. Tämä tarkistustyö odottaa yhä tekijäänsä; kokeeksi tehdyissä karttaluonnoksissakin on aukkoja, jotka olisi pikaisesti saatava paika- tuksi niin kauan kuin hyviä murteentaitajia löytyy.

Samaa semanttis-etymologioivaa linjaa jatkavat sodan jälkeen semmoiset tutkielmat kuin »Finn. *väsyä* 'ermüden'» (FUF 29, 1946), »*Kukka*-sanasta ja sen sukulaisista» (Vir. 1948), »Sananselityksiä» (*ruveta, lientyä, kangastaa, siippa, retki*; Vir. 1949), »*Linna*» (KV 29, 1949), »Kolmesta sanasta» (*kanta, suomia, hakea*; Vir. 1950), »Suomen *kisa* sukulaisineen» (KV 30, 1950), »Bedeutungsgeschichtliches» (*viha ja vihanta, kipu, tuima*; SUST 98, 1950). Ehkä kaikkein kiintoisimpia vuosien 1949 ja 1950 sananselityksistä ovat *ruveta, lientyä* ja *kanta* -sanoja koskevat. Alkuaan 'tarttumista' merkinneen *ruveta*-verbin kantanaksi Hakulinen osoittaa substantiivin *rupi*; merkityksenkehitys on siten hyvin samantapainen kuin *ryhtyä*-verbissä, joka alun perin on merkinnyt 'ihottuman tarttumista'. Meteorologinen verbi *lientyä* selittyy hänen analyysis- sään *liemi*-sanan johdokseksi: kun kirkas taivas lientyä eli samenee tasaisen pilviseksi, sen käy samoin kuin kirkkaan keitinveden sametessa liemeksi. Nominivartalo *kanta* on Hakulisen oletuksen mukaan alkuaan identtinen verbivartalon *kanta*- kanssa; myös (puun) *kannon* hän liittää samaan yhteyteen. Vuosina 1951—52 ilmestyvät »*Taival, nivel ja nivuset*» (Vir. 1951), »Suomen *kunta* ja viron *kond* sukulaisineen» (Pühendusteos Johannes Aavikule 70. sünnipäevaks, 1951), »*Kostohon* minäkin koito ...» (KV 32, 1952), »Partikkeliemme semologiaa» (Vir. 1952) ja »*Pii*» (Kotiseutu 1952). Jälleen Hakulinen onnistuu paljastamaan pinnanalaisia yhteyksiä, jotka eivät muille ole johtuneet mieleen: niinpä *taival* ja *nivel* osoittautuvat *taipua* ja *nivoo*-verbien johdoksiksi, ja *nivoo*-verbin pohjalta selittyy myös *nivuser*; suomalais-ugrilainen perintösana *kunta* ja suomen *kunto* kuuluvat etymologisesti yhteen; *pii*-sanan lukuisat eri-

laiset merkitykset ovat kuin ovatkin yhdistettävissä semanttisesti luontevaksi kehitysketjuksi. Ehkä uskaliaan tuntuinen mutta erinomaisen herätteikäs on Hakulisen kirjoitus ”Suomen nimi” (Suom. Suomi 1953), jossa hän ehdottaa samastettavaksi kansallisuudennimityksemme ja ’kalan suomua’ oletettavasti merkinneen sana *suomi (= lp. *čuoβmâ* ’kalannahka suomuiheen’).

Samoihin aikoihin Hakulinen palasi *pii*-sanueen pariin. Hän kirjoitti laajasti »Suomen verbistä *piintyä* ja sen eräistä synonyymeista» (Vir. 1953) ja johti tämän verbinkin ja sen lukuisat rinnakkaismuodot *pii*-substantiivista. Pari vuotta myöhemmin hän tutkielmassaan »*Satu*» (KV 35, 1955) osoitti vakuuttavasti *satu*-substantiivimme olevan alkuaan ’putoamista’ merkinneen *sataa*-verbin johdos (paralleelein valaistu merkityksenkehitys: ’putoaminen’ > ’tapaus’ > ’juttu’ > ’satu’). Noihin aikoihin hän myös selvitti anatomisen termin *ohimo* ja adjektiivin *ohut* yhteenkuuluvuuden (»Über das finnische Wort *ohimo* und seine Verwandten», UAJb.28, 1956). Vuonna 1959 ilmestyivät Virittäjässä kirjoitukset »*Tanhu* tanssin nimityksenä» ja »Ruumiin nimityksistä». Edellisessä Hakulinen paljasti sen vähäisen ydinalueen (Keski-Suomi, Vermlanti), jossa ilmeisesti *tanhuan* yhteyteen kuuluva *tanhu* oli tunnettu ennen ilmaantumistaan kirjakieleen; jälkimmäisessä hän osoitti *ruumis*-sanalle mahdollisen vertauskohdan pölkyn nimityksistä *ruhmo*, *ruhmu*, *rumho*. Lisäpoiminnoin hän palasi »Agricolan kieli ja viro» -tutkielmansa aiheeseen kirjoituksissa »Vanhan kirjasuomen ja viron sanastoyhtäläisyyksiä» (Vir. 1960) ja »Vanha kirjasuomi ja viro» (Vir. 1963). 1960-luvulle ajoittuvat lisäksi mm. semmoiset tutkielmat kuin »Finnisch *kulju* ’stagnum’ und *kuilu* ’specus’» (SUST 125, 1962), »Vanhan kirjasuomen uskonnolliset ja juridiset termit *luhdata*, *luhtia*» (Vir. 1964), »Pari murteidemme ruotsalaislainaa» (*terjo*, *nuuvata* ~ *nuuda*; Vir. 1964), »*Sees*» (Vir. 1966; Hakulisen selityksen mukaan balttilainen laina), »*Kalpea kauhu*» (Vir. 1967), »Sanahistoriallisia huomioita» (Acta Univ. Tamperensis A 26, 1969; mm. äänne- ja merkitysparalleleleleinn tuettu rinnastus *raavas* ~ *rahvas*). Sanasemantiikkaa yleisemmältäkkin kannalta valaisee oivallisesti tutkielma »Polysemiasta» (Sananjalka 8, 1966).

1970-luku on peräti seitsemäs kymmenluku, jolloin Lauri Hakulinen jatkaa tieteellistä kirjoitteluaan. Mitään herpaantumisen merkkejä ei ole näkyvissä hänen kuudessa tämän vuosikymmenen etymologis-semanttisessa kirjoituksessaan: »Är finskans *suuttua* ett skandinaviskt lån?» (Studier i nordisk filologi 58, 1971; Hakulinen tulkitsee tämän verbin *suu*-sanana johdokseksi), »Junta ja juntaus» (Kotiseutu 1972; Hakulisen selittämä kontaminoitumaksi: lainasana *jumpru* < ruots. *jungfru* + eräät omaperäiset ekspressiiviverbit), »*Ylistää*» (SUST 150, 1973; vieraspohjainen merkityksenkehitys ’nostaa’ > ’kiittää’), »*Haluta* ja *halata*» (KV 54, 1974; täydennystä Hakulisen varhemmin käsittelemään *halu*-sanana historiaan), »*Kaakko* ilmansuunnan nimityksenä» (Vir. 1975; yhdistää eräiden *paralleelien* nojalla *homonyymiset* ilmansuunnan ja linnun

nimitykset).

Lauri Hakulisen pitkäaikaisen sanastontutkimusharrastuksen kannalta ei ole ihme, että hän piti virkaanastujaisitelmänsäkin »Suomen kielen sanaston tutkimuksesta» (julkaistu Vir. 1953). Hän puhuu ensin perinnäisestä lainasana-tutkimuksesta mutta ottaa sitten erikseen puheeksi käännös- ja merkityslainat ja jatkaa: » -- jo se, mitä näistä asioista tähän asti tiedetään, oikeuttaa oletta-maan, että juuri tuollaisten, ensi silmäyksellä huomaamattomien lainautumis-ten edustaman kulttuurinsäteilyn syvälletunkevan vaikutuksen johdosta kaikki ns. länsimaiset kielet ovat käsiterakenteeltaan, jopa osittain lauseopiltaan ja fraseologiaaltaankin hämmästyttävän paljon lähempänä toisiaan kuin noiden kielten monesti suuren ulkonaisen erilaisuuden perusteella voisi odottaa.» Nä-kee selvästi, että tutkijan mielessä kangastavat uudet hedelmälliset työalat. Semantiikan alaa hän vuorostaan valaisee aiemmista tutkimuksistaan peräisin olevilla esimerkeillä ja päätyy Leo Weisgerberin tavoin tähdentämään, että »kieli ei siis ole -- vain ajatustenilmaisemisväline, vaan se on myös käsitteiden luoja ja ajattelun edellytys»; siten semanttinen tutkimus (esim. *luokka*-sanan merkityksenkehityksen selvittely) itse asiassa samalla on usein käsitteiden syn-nyin valaisemista. Viimeksi hän käsittelee onomasiologian merkitystä ja huo-mauttaa, »että sitä kronologisten ja eräiden muidenkin mittasuhteiden sup-peutta, joka kieltämättä on ominaista suomen ja sen lähisukukielten leksikolo-gialle verrattuna laajajulotteiseen uralilaiseen etymologiseen tutkimukseen, ta-vallaan korvaa itämerensuomalaisen aineiston eräiltä osin olennaisesti suu-rempi runsaus ja perusteellisuus, sanoisinko mikroskooppisempi tutkimus». Hakulinen oli käsitellyt suomen merkitys- ja käännöslainoja (myöhemmin hän tyytyy puhumaan molemmissa tapauksissa vain käännöslainoista) ohimennen jo ennenkin; hän itse kertoo saaneensa virikkeen niiden laajempaan selvittelyyn romanistin professori Oiva Joh. Tallgren-Tuulion tutkielmasta »Kuvasanon-nat ja suomen kieli» (Vir. 1931). Tuulion pirteä ja tiedokas tutkielma päättyi eräänlaiseen vetoomukseen: »Me suomalaiset olemme kartallisesti ja historial-lisesti muitten sivistyskansojen takana, kuin pitkän kujan perällä. Tämä meidän asemamme voi olla perspektiivisesti edullinen, edullisempi kuin esim. saksalaisten tutkijain. Eikö meidän olisi syytä koettaa tehdä tästä etäi-syydestämme hyve ja siis koettaa — juuri meidän — tieteellisesti lähestyä tässä vain keveästi hahmoteltuja, suuria ja monihaaraisia kysymyksiä: k i r j a k i e - l e n t u t k i m u s t a E u r o o p a n p e r s p e k t i i v i s s ä?»

Juuri tähän tehtävään Lauri Hakulinen omistautui 1950-luvulta lähtien täy-sin voimin. Sen esitöitä näkyy siellä täällä jo hänen 1950- ja 1960-luvun tuo-tannossaan: »Suomen kielen käännöslainoista» (Vir. 1955), »Vanhurskaan ar-voitus» (Suom. Suomi 1964), »Muutamista sosiaalisen sanastomme käännös-lainoista» (Vir. 1965), »*Nöyrä*» (Vir. 1965); siihen liittyy myös alkuaan Pohjo-lan kielilautakuntien jäsenille pidetty esitelmä »Översättningslån i finskan»

(Arkiv för nordisk filologi 86, 1971). Valmis teos, 200-sivuinen »Suomen sanaston käännöslainoja», ilmestyi vuonna 1969, ja siihen on poimittu — varmaan paljon runsaammasta alkuperäisaineistosta — tarkoin dokumentoiden parisataa käännöslainatapausta, etenkin sellaisia, joiden lainuus ei ensi näkemältä ole mitenkään itsestään selvä. Keskeisiä Hakulisen aineistossa ovat sanat, jotka esiintyvät vakiintuneen tuntuisesti jo Agricolalla, mahdollisesti vielä Westhin tekstissä ja Upsalan suomenkielisen evankeliumikirjan katkelmassa: sellaisissa tapauksissa on täysi syy olettaa jo suomen katolisen kirkkokielen perintöä. Todisteina ovat silloin vastaavat kohdat ruotsalaisessa, saksalaisessa, latinalaisessa ja usein kreikkalaisessakin alkutekstissä; niitä Hakulinen uupumatta ja täsmällisesti siteeraa. Tämmöisiksi keskiajansuomalaisiksi käännöslainoiksi osoittautuvat hänen tarkastelussaan vaikkapa *kuuliainen*, *nöyrä*, *otollinen*, *tunnustaa*, *vanhurskas* alk. 'oikealla (*vaka*) tavalla viisas', jonka originaalin, ruotsin adjektiivin *rättvis*, Carl-Eric Thors oli hiukan aiemmin paljastanut. Mutta kirkollisten käännöslainojen lisäksi näyttää keskiajan suomesta juontuvan maallisempaakin aineistoa: tuon ajan käräjäkielestä Hakulinen johtaa esim. verbin *todistaa*, ja sekulaarikielen perua on nähtävästi myös *korko* taloudellisessa merkityksessään. *Lukea* (alk. 'laskea') ja *kirjoittaa* (alk. 'kirjoa') tunnetaan nykyisessä valtamerkityksessään pitkin itämerensuomalaista kielialuetta; silti ei kyseessä voi olla kantasuomen perintö vaan uusien merkitysten lainautuminen venäjältä, jossa vastaavat merkityskahtalaisuudet niin ikään tavataan. Jotkut käännöslainat osoittautuvat yllättävän nuoriksi. Sellainen on mm. riihitermiin *pohtaa* perustuva *pohtia*, joka — esikuvanaan ruotsin *dryfta* — näyttää yleistyneen vasta tämän vuosisadan puolella. Hakulisen suurtyö on jälleen nostanut näkyviin suuren määrän suomen kieleen olennaisesti kuuluvaa aineistoa, jonka alkuperä ja vaiheet olisivat ilman häntä jääneet tietymättömäksi ajaksi piiloon.

Ei voida kuitenkaan sanoa, että Hakulisen vuosikymmeniä kestänyt tutkimustyö olisi ollut pelkästään sanasemantiikkaa, niin keskeinen osa kuin sillä tuossa työssä on ollutkin. Kielentutkimuksen yleisiin tehtäviin ja huomaamiinsa tärkeisiin ulkomaisiin kielentutkimuksen teorioihin hän on palannut toistuvasti; jo kuudetta vuosikymmentä sitten hän kirjoitti »Kielitieteen yleissivistyksellisestä merkityksestä» (Vir. 1931), ja samoihin aikoihin hän selvitteli myös aihetta »Kielentutkimus uusia tehtäviä tavoittamassa», lähtökohtanaan edellä jo puheeksi tulleet Leo Weisgerberin oivallukset (Suom. Suomi 1933). Tämmöistyyppisten kirjoitusten sarjaan liittyvät myös »Äidinkielen aseman ja merkityksen pohdintaa nykyajan kielitieteessä» (Vir. 1936) ja Virittäjän 50-vuotisjuhlavihkossa julkaistu, reippaasti uusia työaloja rastiva »Kielentutkimuksemme tulevia tehtäviä» (Vir. 1946). Koulujen äidinkielenopetuksen kehittäminen ei ole jättänyt häntä nuoruuden opettajavuosienkaan jälkeen kylmäksi. Opettajille hän on kirjoittanut mm. artikkelit »Sanahistoriallista opetusai-

nesta» (Vir. 1948), »Koulujemme kieliopinopetuksen kehittämistä» (Kirjakerho n:o 2, 1950), »Hiukan sanasto-oppia» (ÄOLV 2, 1953), »Tietoisesta kielenohjailustamme» (ÄOLV 5, 1957) ja »Lainasanasemantiikkaa äidinkielenopetukseen» (Vir. 1968). Sekä tutkimuksen että opetuksen alalla liikkuu varhemmista artikkeleista koostuva kirja »Kielen näkymiä» (1970). Omia didaktisia oivalluksiaan hän on onnistuneesti soveltanut käytäntöönkin vuonna 1947 yhdessä opettaja Vilho Myrskyn kanssa julkaisemassaan oppikirjassa »Äidinkielen kirjoitus- ja kielioppi kansakouluja varten», joka modernina alansa tulokkaana sai aikoinaan melkoisen suosion — ei vain kansakoulussa vaan oppikoulunkin alaluokilla. Aikuisille tarkoitettu oppikirja vuorostaan oli jatkosodan aikana ilmestynyt »Itä-Karjalan murreopas» (1942; yhdessä Jalo Kaliman ja T. E. Uotilan kanssa). Mielellään Lauri Hakulinen on myös populaaristanut alaansa mm. lukuisissa lehtikirjoituksissa ja radioesitelmissä ja -pakinoissa. Mainitsen tässä vain kokoomateoksessa Valo 1925—27 ilmestyneet kahdeksan kieliaiheista kirjoitusta ja vuosikymmeniä myöhemmin Oma maa -teoksessa julkaistut runsastietoiset, jännevät artikkelit »Suomen kielen rakenne» (1958) ja »Suomen sanakirjoista» (1960).

Olen tahallani jättänyt vasta tämän valtavan artikkelituotannon ja »Suomen kielen käänöslainoja» -teoksen jälkeen mainittavaksi Lauri Hakulisen syntetettisen suurteoksen »Suomen kielen rakenne ja kehitys» (I osan 1. painos 1941, II osan 1946; molemmat osat yhdistettyinä ja ajantasaistettuina laitoksina ensi kerran 1961, toisen kerran 1968, kolmannen kerran 1979; lisäksi venäjän-, saksan- ja englanninkieliset käänökset). Se joka nykyään käyntelee tätä klassiseksi käynyttä teosta tutkimus- ja opetustyönsä joka-aikaisena apuna, tulee harvoin ajatelleeksi, millaista ponnistusta SKRR:n tietojen kerääminen tutkimuskirjallisuuden ja arkistojen aarnioista ja omien oivallusten liittäminen niihin on aikoinaan merkinnyt. Mitään vastaavanlaista yleisesitystähän ei ollut aiemmin ollut tutkijoiden enempää kuin kielitieteestä kiinnostuneiden maallikoidenkaan käytettävissä. Aivan omintakeinen on jo 1. luku »Äännerakenteen luonteenomaisuudet». 2. luku sisältää tiiviin asendentin katsauksen suomen äännehistorialliseen kehitykseen. 3. luvussa »Sanaluokkien keskinäisistä suhteista» valaistuvat hyvin valituin esimerkein toisaalta sanaluokkien rajojen häilyvyys, toisaalta nykyisen sanaluokkakajakomme historiallinen tausta. Pitkä 4. luku »Vartaloista, taivutusmuodoista ja johdoksista» on erityisen arvokas laajalta johto-opilliselta osaltaan; siinä on ensi kertaa Knut Cannelinin Finska språket -teoksen jälkeen ja paljon tuota ansiokasta edeltäjää täydellisemmin koottu yhteen suomen runsas johtimisto, valaistu sen käyttöä monipuolisin ja runsain esimerkein ja selvitetty lyhyesti myös johdinten alkuperää ja sukukielisiä vastineita. Niin kauan kuin Suomen kielen etymologinen sanakirja puuttui, olivat luvut 5 ja 6 (»Vanha omaperäinen sanasto», »Lainasanakerrostumat») ainoa suomen sanojen etymologian yleisesitys; yhä nykyään ne ovat säilyttä-

neet arvonsa varsinkin havainnollisen käsitepiireittäisen jäsennyksensä ja kirjallisuusviitteidensä ansiosta. Tärkeää täydennystä näihin lukuihin merkitsee vuorostaan 7. luku »Sanaston omaperäinen tahaton kasvu», jossa Hakulinen voi paljolti nojautua myös omiin tutkimustuloksiinsa. Toistaiseksi ainoalaa-tuinen on 8. luku »Sanaston tietoinen kehittäminen», jossa kirjasuomen uudissanat esitetään kerrostumittain osaksi Martti Rapolan, osaksi tekijän omien tutkimusten perusteella. Tärkeää tietoa sisältävät edelleen 9. luku (»Sanaston lukumäärästä sekä omaperäisen ja laina-aineksen osuudesta siinä; käännoislainoista»), 10. luku (»Alkusointufraseologiaa») ja 11. luku (»Sanajärjestyksestä»). Vielä teoksen I. painoksessa oli seuraava, 12. luku »Spesieksen ilmaisemisesta suomessa» laajanlainen. 1950-luvulla ja 1960-luvun alussa tästä aiheesta käydyin keskustelun vaikutusta on, että se uudemmissa laitoksissa on melkoisesti supistunut ja eräät siinä käsitellyt keskeiset lauseopin seikat saman tien poistuneet koko teoksesta — sanoisin vahingokseen, sillä hiukan modifioituna näyttävät useat Hakulisen alkuperäiset näkökohdat yhä pitävän ryhtinsä. Silmäänpiistäviä lauseopin fennismejä käsitellään, monessa suhteessa uudelta kannalta, loppuissakin lauseopin luvuissa (13: »Numerusseikkoja», 14: »Eräitä paikallissijain käyttötapoja», 15: »Eräistä possessiivisuffiksien käyttötapoista», 16: »Objektista», 17: »Kongruenssista», 18: »Yksipersonaisista verbi-ilmauksista», 19: »Lauseenvastikkeista», 20: »Muita lauseopin seikkoja»). Suomen kielen rakenne ja kehitys -teoksen yksityiskohdat voivat tutkimuksen edistyessä vanhentua ja ovat joiltakin vähäisiltä osin ehkä jo vanhentuneetkin, mutta teoksen asemaa fennistiikan perusteoksena voi tuskin mikään seikka aikoihin horjuttaa.

Alussa mainitsemistani elämäkertatiedoista jo kävi lyhyesti ilmi, että Lauri Hakulinen oli Sanakirjasäätiön palveluksessa, lopummalta säätiön johtajana lähes neljäkymmentä vuotta — itse asiassa sitäkin kauemmin, sillä johtajuudesta luovuttuaan hän pysyi säätiön hallituksen jäsenenä 1970-luvun lopulle saakka. Juuri työ Sanakirjasäätiössä, kansankielen sanakirjan aineiden keräämiseksi ja julkaisemiseksi perustetussa instituutissa, oli hänen sanastotutkimustensa innoituksen varsinainen lähde. Hakulisen aloittaessa opintonsa näytti kuin silloin jo parikymmentä vuotta käynnissä olleelta sanakirjahankkeelta olisi pudonnut pohja pois; tarkoitukseen ensimmäisen maailmansodan aikana perustetun osakeyhtiön pääoma oli näet inflaatiossa huvennut murto-osaan alkuperäisestä. Vuodesta 1921 hän silti pääsi kituliaasti jatkuvan hankkeen palvelukseen, aluksi keräämään Itä-Kannaksen sanastoa. Työssään hän käytti nykyaikaisia menetelmiä — varsinaisen kyselyn lisäksi spontaanin puheen kuuntelua Artturi Kanniston hahmottelemaan tapaan ja eri käsitepiireihin syventymistä — ja saavutti siten hyvän pätevyyden myös uusien sanastajien kouluttamiseen. Jo ennen kuin itse Sanakirjasäätiö vuonna 1924 perustettiin opetusministeriön tuella, Hakulinen ennätti hoitaa keruutyön toimistoa ja kir-

joittaa monipuolisen »Oppaan suomen kielen murteiden sanavarain kerääjille» (Suomi V:3, 1924), jossa kenttäkerääjän kokemukset pääsivät oikeuksiinsa ja tulevaakin keruuta hyödyttämään. Tavallaan jatkoa tuolle erinomaiselle op-
paalle on kirjoitus »Kieli- ja tyyliseikkain huomioinnista kansankielemme sa-
naston keruussa» (Vir. 1931). Vuodesta 1925, jolloin Hakulinen aloitti työnsä
säätien johtajan apulaisena, alkoi sitten Sanakirjasäätiön suuri nousukausi,
johon eräät henkilöseikat tosin toivat tilapäisen keskeytyksen 1930-luvun alus-
sa. Suurelta osalta Lauri Hakulisen ansiota on, että tuosta katkeamasta pääsi
alkamaan uusi työteliäs vuosikymmen, 1930-luku. Silloin kerättiin stipendiaat-
tivoimin pääosa säätiön kolmattakymmenestä täydellisyyttä tavoittelevasta pi-
täjänsanastosta ja luotiin jo 1920-luvun lopussa saatujen kokemusten perus-
teella säätiön kuulu vapaaehtoinen kirjeenvaihtajisto, jolle tuskin löytyy vertaa
koko maailmassa. Yhteistyössä osakuntien kanssa kerättiin myös valtavat sa-
nanparsikokoelmat, yhteensä pitkälti toista miljoonaa sananpartta. Tässä
työssä Hakulinen oli täydestä sydäimestään mukana; hän kirjoitti myös säätiön
tiedustelulehteen Sanastajaan lukemattomia kysymyssarjoja, joille on ominais-
ta asiantuntijan kypsä ote: oli kysyttävä semmoista, millä voi olettaa olevan
tavallista suurempi arvo tutkimukselle, ja kysyttävä sitä hauskesti, kirjeenvaiht-
ajia puoleensa vetävästi.

Oppia Sanakirjasäätiön työhön Hakulinen kävi hakemassa myös Keski-Eu-
roopan suurista murre-sanakirjatöistä. Kesällä 1934 hän tutustui Itävallassa ja
Saksassa kuukauden kuluessa seitsemään saksalaiseen murre-sanakirjahank-
keeseen, Grimmin veljesten suuren saksan sanakirjan toimitustyöhön sekä
Saksan kieliatlaksen ja kansatieteellisen kartaston valmisteluun. Sotien jälkeen
hän vuonna 1947 perehtyi Ruotsin kielitieteellisiin ja etnologisiin arkistoihin ja
vuonna 1950 Kööpenhaminassa laadittavaan Tanskan saarimurteiden sanakir-
jaan sekä Sveitsissä Zürichin, Bernin, Luganon ja Churin sanakirja-arkistoi-
hin. Osin nuo matkat, osin kotimaassa saadut kokemukset avarsivat Lauri
Hakulisen käsitystä tehtävän työn kestosta ja laadusta sekä siihen luontaisesti
liittyvistä rinnakkaistöistä. Alkuaan oli suomen murteiden sanakirjasta kuvi-
teltu täydellistä; jo vuonna 1952 (»La quête du lexique des parlers finnois»,
Orbis 1) Hakulinen kansanperinnekomitean vastavalmistuneen mietinnön
mukaisesti tyytyi suunnittelemaan sanakirjasta arkiston kahdeksanosaista ti-
ivistelmää, osassa tuhat sivua. Samaa linjaa hän ajoi johtajakautensa loppuun
saakka (ks. myös »Kielemme tutkimus ja sanakirjat», KV 44, 1964). Viime
vuosina tilanne näyttää tässä suhteessa ryöstäytyneen sanakirjan tekijöiden
käsistä. Ei ole liioin päässyt oikeuksiinsa kuulun romanistin Karl Jabergin
kokemuksiin nojautuva periaate: »Tavoitteeksi on asetettava teos, joka kye-
tään huonoissakin olosuhteissa painattamaan yhden miespolven aikana»
(Hakulisen mainitsema kirjoituksessa »Sveitsin murre-sanakirjatöistä ja vähän
muistakin kieliainesjulkaisuista», Vir. 1950). Yhtä lailla onohduksiin on jäänyt

toinen, Hakulisen jo 1930-luvulla tähdentämä seikka: »Kokemus on -- osoittanut, että koko se jättiläissaalis, joka varsinkin 10 viime vuoden kuluessa on virrannut Sanakirjasäätiön aittoihin, ei koskaan ole mahdutettavissa suurenkään kirjaan, vaan että on pakko muodostaa siitä pysyvä julkinen arkisto, jonka on osana "Suomen henkistä kansallismuseota" ryhdyttävä huolehtimaan kallisarvoisen ensi käden aineistonsa säilyttämisestä tulevien vuosisatojenkin tieteellisen tutkimuksen varalle» («Kansankielen sanakirja ja nykyaikainen kielentutkimus», Vir. 1937). Tähän taas liittyy keruun jatkuvan vireilläpidon ja kehittämisen tärkeys: »Prof. Lüersin [Münchenissä] lausumista ajatuksista jäi muistiini erikoisesti se, että hänen mielestään aineiston keruuta on jatkettava mahdollisimman kauan ja perusteellisesti, säikkymättä avustajakunnan väsymistä ja kiirehtimättä julkaisutyöhön ryhtymistä» («Huomioita Saksan ja Itävallan murresanakirjatöistä», Vir. 1935). Täyden huomion arvoinen tuntuu jatkuvasti olevan myös Hakulisen jo vuonna 1935 (mainitussa kirjoituksessaan) Itävallasta tuoma oppi »hedelmällisistä sanoista»: »Paitsi tavallisia käsitteipiirikyselyjä Itävallassa on käytetty murremaantieteellisiä tarkoituseriä varten ns. "hedelmällisten sanain" ("fruchtbare Wörter") tiedustelua, s.o. sellaisten sanain, jotka joko leksikaalisesti, äänne- tai muoto-opillisesti taikka kansatieteellisesti ovat kiitollisia kartografisesti esitettäväksi. Tällaisia sanoja on tiedusteltu tiheämmältä vastaajaverkolta kuin muita, onpa pyritty siihen, että vastauksia saataisiin jokaisesta kylästä (eikä vain jokaisesta koulupiiristä kuten tavallisessa kyselyssä).» Juuri jälkeenjääneisyttämme kielimaantieteen ja kielimaantieteellisen kartografian alalla Hakulinen on toistuvasti pahoitellut monissa muissakin yhteyksissä. Hiukan äsken siteerattua ennemmin oli ilmestynyt hänen kirjoituksensa »Saksalaisesta kieli- ja kulttuuri- maantieteestä» (Suom. Suomi 1934). Siinä hän lausuu: »Mutta nimenomaan murremaantieteen samoin kuin kartografisen etnografian alalla meillä on kiistämättömästi vielä paljon tekemistä, ennen kuin olemme saavuttaneet keskieurooppalaisen tason.» Ja edelleen: »-- juuri Sanakirjasäätiön suuren, nykyisin noin 1 200-jäsenisen ja tuloksellisesti toimineen asiamiesverkon olemassaolo panee kysymään, eikö sen hyväksikäyttöä silmälläpitäen olisi meilläkin ryhdyttävä laatimaan ja toteuttamaan jotakin minimisuunnitelmaa aineksen keräämiseksi tärkeiden kielellisten ja etnologisten ilmiöiden kartografista esitystä varten.» Vastaavanlaisin, nyt jo haikein äänenpainoin hän 1950-luvun lopulla kirjoittaa Unkarin oloista («Unkarilainen kielikartasto», Vir. 1959): »Ainakin murrekartastoalalla unkarilaiset ovat jo ratkaisevasti sivuuttamassa suomalaisten tähänastiset saavutukset.»

Olen näinkin pitkään selostanut Hakulisen todentajuisia ajatuksia, joissa pääsevät suhdakkaasti sijoilleen toisiaan täydentävät hankkeet: kohtuullisen kokoinen mutta ei paisuteltu murresanakirja, tutkijain sen lisäksi tarvitsema elävä sana-arkisto, jonka kartutusta on uupumatta jatkettava, ja kieliatlas tai

ainakin tulevaan kieliatlakseen luontuva sana-aineisto, jota varten olisi erityisesti ja tarvittaessa hyvinkin yksityiskohtaisesti selvitettävä valittujen »hedelmällisten sanojen» levikkiä. Nämä ajatukset ovat edelleen ajankohtaisia; niiden toteutuksesta paljolti riippuu dialektologiamme tulevaisuus ja jatkuva uudistuminen.

Lauri Hakulinen on niitä kielentutkijoita, joita eivät vedä puoleensa vain sanat ja muut kielenilmiöt semmoisinaan vaan myös niissä kuvastuva sanomisen taito. Osakuntien ja Sanakirjasäätiön 1930-luvulla järjestämässä sananparsien keruussa hän oli kantavia voimia, ja kertyneeseen aineistoon hän myös syventyi. Hän hakusanoitti sanakokoelmia varten tavattoman kekseliäästi ja todellista murteentuntemusta osoittaen kymmeniätuhansia sananparsia etenkin lounaismurteista; yhdessä R. E. Nirvin kanssa hän vuonna 1948 julkaisi laajan »Suomen kansan sanaparsikirjan». Lukuisissa tyylikkäässä pakinoissaan hän sitä paitsi on esitellyt sananparsille ominaista tiivistä ja havainnollista sanomisen tapaa ja niissä näkyviä kansanhuumorin ja kansanluonteenkin pilkahduksia (»Sananlaskuja ja sanontatapoja», *Kotiseutu* 1939, »Punnittua puhetta», *Suomen Kuvalehti* 1947, »Sanomisen taitoa», *Kotiseutu* 1949, »Kieli laski lausehia», *Kotiseutu* 1950, »Pitelemme parsia», *Uusi Kuvalehti* 1952). Sellainen huippuluokan suomenkäyttelijä kuin Otto Manninen on Hakulisen mieltä samoin lämmittänyt; hän on julkaissut kirjoitukset »Otto Manninen suomen kielen taitajana» (*Suomen Suomi* 1952) ja »Mannisen Homerosta lukiessa» (*Suomen Suomi* 1953). Sekä sananparsi- että Mannis-aiheisia kirjoituksiaan ja eräitä muita hän on kerännyt kokoelmaksi »Sanojen sanottavaa» (1958). Tällaisen kielenviljelyharrastuksen kannalta ei ole kumma, että Hakulinen opiskelu-, ellei suorastaan kouluajoistaan lähtien on ollut ahkera oikeakielisyysmies, nykyisittäin sanoen kielenhuoltaja. Tuossa työssä hän tietysti on joutunut harjoittamaan paljon aivan alkeellistakin kielenperkuuta, mutta parastaan hän on antanut osoittaessaan, miten tuo tai tuo kömpelö tai lattean tavanomainen käänne, se ja se lauserakenne voidaan ilmaista nasevammin, ennen kaikkea suomalaisemmin ja suomalaista kielitajua sykähdyttävämmin. Kulissien takaista kielennormitustyötä hän on tehnyt suuren määrän Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kielivaliokunnan jäsenenä 1928—33, seuran kielitieteen valiokunnan jäsenenä 1934—71, seuran kielitoimiston johtajana 1945—47 ja Suomen Akatemian (myöhemmin Nykysuomen laitoksen) kielilautakunnan jäsenenä 1949—74. Noissa toimissa hän on joutunut ottamaan kantaa satoihin, ellei tuhansiin kielenkäyttökysymyksiin, ja muun työnsä sivussa hän toimi kielenperkaajana mm. puolustusvoimien yleisesikunnassa 1929—31 ja aikakauslehti *Suomalaisessa Suomessa* 1940-luvulla ja 1950-luvun alussa. Tämä piilevä työ heijastuu selvästi nykypäivien kielenkäytön yleisenä kohentumisena; voidaan sitä paitsi osoittaa suorastaan tavallisia nykysuomen sanoja, jotka ovat Hakulisen uudissepiteitä ja ovat pysyvästi jääneet kieleen: *oikosul-*

ku (1928, aiemman »lyhytsulun» tilalle), *tutka* (1945), *muovi* (1947), samoin milteipä muoti-ilmauksiksi kehittyneet fennistiset adverbit (olla) *eristyksissä* ja *sidoksissa*. Hakulisen oman tyylin pohjavire on säilynyt ennallaan kautta vuosikymmenien. Siinä erottuvat ehkä jo kouluaikana omaksutut klassiset tyyli-ihanteet, jotka toteutuvat muun muassa pitkäköinä mutta ehdottoman loogisina ja kuulusrakenteisina periodeina; yhtä lailla siinä erottuu aito suomalainen kerrostuma, joka ammentaa äidinkielemme omimmista ilmaisukeinoista. Tuloksena on omintakeisuudessaan harvinaisen nautittava ilmaisemisen tapa, sanomisen taito sanan parhaassa mielessä. Ja niin kuin hyvillä tyyli-ihanteilla ainakin, Hakulisen tyyli mukautuu myös aiheeseen: hänen ohjelmakirjoituksissaan voi tavata pateettisuuteen vivahtavaa juhlallisuutta, tutkielmissaan jäntevää asiallisuutta, kielenhuoltopakinoissaan leikkisän ilkkuristakin sanontaa ja sananparsipakinoissaan taas havainnollisen kansanomaista tyyliä. Suurimalta osalta kääntämissään C. G. Mannerheimin Muistelmissa (1951—52) hän taas on hyvin tavoittanut alkutekstille ominaisen karskin asiallisen ilmaisutavan.

Helsingin yliopiston opettajakuntaan Lauri Hakulinen ennätti kuulua seitsemäntoista vuotta: ensin seitsemän vuotta dosenttina, sitten vuosikymmenen professorina. Kävin parina ensimmäisenä opiskeluvuoteni hänen dosenttiluennoillaan. Kuulijoita ei ollut kovin paljon, mutta sitä kiitollisempia he saivat olla Hakuliselta kuulemastaan. Olipa luentojen aiheena »semologia» (kuten hän tuolloin vielä nimitti semantiikkaa) tai onomasiologia, ne olivat taiten jäsenettyjä ja selkeästi esitettyjä, ja aina ne toivat kuuluviimme uutta asiaa, sellaista julkaisemisen arvoista, jota Lauri Hakulinen ei kiireen ja työn paineessa ole koskaan muokannut painokuntoon. (Valaisevia olivat mm. hänen julkaisematta jääneet huomionsa suomen konjunktio-opista.) Professorina hän sai vastaansa melkoisen oppilasruuhkan, tosin vain puolet siitä ennätysmäärästä, mikä noihin asti oli ollut Martti Rapolan huollettavana, kun yliopistossa vuoteen 1951 saakka oli ollut vain yksi suomen kielen professorinvirka. Tätä uuttakin virkaansa hän hoiti tunnollisesti ja täsmällisesti. Hän luennoi mm. unkarin kielihistoriallista kurssia mutta ohessa aina jotain muutakin, viime vuosina varsinkin hiljalleen edistyvistä käännöslainatutkimuksistaan. Periaatteenaan hän pitikin sitä, että ainakin yksi viikkotunti kulloisestakin opetuksesta oli omien uusien tutkimustulosten esittämistä. Laudaturtyön aiheet hän antoi enimmäkseen sanasto-opin alalta, usein yhdestä ainoasta sanueesta, jonka kaikinpuoliset ulotteet näin tulivat opiskelijan tarkasteltavaksi. Hän oli tenttijänä ehkä ankarahkon maineessa, mutta tiukan asiallinen hän siinäkin tehtävässään kuten muissa opettajan virkatehtävissä oli. Melkoinen määrä nykyisten peruskoulun- ja lukionopettajien vuosikertoja ja eräät tutkijanurallekin ryhtyneet muistelevat kiitollisina häneltä opintovuosinaan saamiin herätteitä.

Vielä paljon pitempi on Lauri Hakulisen työn kaari Virittäjän palveluksessa. Muistettakoon sen lähes seitsenkymmenvuotiset vaiheet: esikoiskirjoitus 1916, toimitussihteeriys 1924—36, päätoimittajuus 1937—59, toimitusneuvoston jäsenyys sen jälkeen yhä edelleen. Vuosien 1916 ja 1977 välillä Hakulinen on julkaissut Virittäjässä yhteensä 217 kirjoitusta, osa tosin lyhyitä arvosteluja, kielenkäyttöhuomautuksia yms. mutta vastapainona lukematon määrä vankkoja tutkielmia. Lähinnä uhrautuvaksi voisi sanoa Hakulisen jatkuvaa huolenpitoa Virittäjästä: hänen toimitussihteerikautenaan (E. A. Saarimaan ollessa päätoimittajana) lehti kasvoi nykyisiin mittoihinsa, ja hänen tarmokkuutensa ansiosta lehti on selvinnyt useamman kuin yhden taloudellisen lamakauden yli. Tunnustuksen ansaitsee myös hänen tarmokas huolehdintansa Virittäjän sisällön monipuolisuudesta ja lehden perinnäisen muotokulttuurin ylläpidosta, samoin hänen ahkera ulkomaisen, varsinkin unkarilaisen ja virolaisen kirjallisuuden esittelynsä, joka on huomattavasti täydentänyt lehden kirjallisuusosastoa. Lauri Hakulisen luomalle pohjalle on seuraajien ollut helppoa rakentaa edelleen.

Lauri Hakulisen elämäntyössä on monta erilaista juonetta. Tuskin kuitenkaan erehtyy, jos arvelee, että pohjimmaisena juonteena on hänen suomalaiskansallinen ajattelutapansa, jota opiskeluvuosien ideologinen ilmapiiri oli omiaan vahvistamaan. Siltä pohjalta kasvaa hänen tieteellinen tuotantonsa mutta myös hänen kielenviljelyharrastuksensa ja hänen väsymätön uurastuksensa suomen kansankielen sanavarojen tallentamiseksi. Ahdasmieliseksi kansalliskiihkoksi tuo hänen ajattelutapansa ei ole koskaan kuristunut; herätteitä hän on jatkuvasti hakenut ulkomailta, ja myös oppilailleen hän on alati teroit-
tanut, kuinka tärkeää ajankohtaisen ulkomaisen tutkimuksen seuruu on. Kielenviljelijänä hän on puristi, mutta vain määrärajaan asti; kirjoituksissaan (mm. »Kielivirheen suhteellisuudesta», Suom. Suomi 1938; »Omaa ja vierasta kielen elämässä», Suom. Suomi 1950) hän on alinomaa tähdentänyt, mikä myönteinen merkitys suomen kielelle on ollut sen käsitteellisellä eurooppalais-
tumisella ja kuinka torjuttavaa on vasta semmoinen kielen muukalaistuminen, joka muodinomaisesti tukahduttaa suomessa vanhastaan käytetyt, tehtävänsä moitteettomasti täyttäneet ilmaisukeinot.

Tunnustukseksi suurista ansioistaan Kotikielen Seuran piirissä Lauri Hakulinen kutsuttiin seuran kunniajäseneksi vuonna 1959 ja kunniaesimieheksi — kolmantena August Ahlqvistin ja E. N. Setälän jälkeen — seuran satavuotisjuhlassa vuonna 1976. Harvinaisen merkkipäivän johdosta hänelle toivottavat parasta onnea sekä Kotikielen Seura ja Virittäjä että tutkijatoverien ja oppilaiden satamääräinen joukko.

Lauri Hakulinen 85 Jahre

TERHO ITKONEN

Professor Dr. Lauri Hakulinen, Emeritus für die finnische Sprache, wurde am 6. Oktober 85 Jahre.

Geboren wurde Lauri Hakulinen in Turku. Im Jahre 1918 legte er die Reifeprüfung ab und begann im darauffolgenden Jahre sein Studium an der Universität Helsinki; die Magisterprüfung legte er bereits 1922 ab. Vor diesem Abschluß hatte er bereits sprachwissenschaftliche Feldarbeit im Osten der Karelschen Landenge geleistet, und er hatte seine Tätigkeit als Sekretär der Kotikielen Seura (Gesellschaft für die Muttersprache) begonnen (1920—32); später wurde er dann zweiter stellvertretender Vorsitzender der Gesellschaft (1932—35), erster stellvertretender Vorsitzender (1935—53) und Vorsitzender (1953—57). Als zwecks Aufzeichnung des Wortschatzes der finnischen Volkssprache die sog. Wörterbuchstiftung (SanaKirjasäätiö) gegründet worden war, wurde Hakulinen zum Mitarbeiter des Direktors (1925—45) und schließlich zum Direktor (1945—62). 1946 kam die Ernennung zum Dozenten für finnische Sprache an der Universität Helsinki, 1953 folgte die Ernennung zum Professor; emeritiert wurde Hakulinen im Jahre 1963.

Schon frühzeitig begann Hakulinen, wissenschaftlich zu publizieren. Bereits als Schüler veröffentlichte er in der Zeitschrift *Virittäjä* (1916—17) kleine Anfragen zur Sprachrichtigkeit; als Student lieferte er den beachtlichen Beitrag »Pari suomen murteiden vokaalinkestoseikkaa« (Zwei Besonderheiten der Vokalquantität in den finnischen Dialekten, *Vir.* 1921), worin er auf den unterschiedlichen Silbenakzent in den westlichen und östlichen Dialekten des Finnischen aufmerksam machte und seine Bedeutung für die unterschiedlichen lautlichen Entwicklungen der westlichen und östlichen Dialekte. Diese seine Ideen entwickelte er dann noch weiter in dem Aufsatz »Über den Silbenakzent im Finnischen und seine lautgeschichtliche Bedeutung« (*MSFOu* 67, 1933). Ende der zwanziger und Anfang der dreißiger Jahre richtete sich sein Interesse immer mehr auf die semantisch orientierte wortgeschichtliche Forschung. Seine Hauptarbeit aus dieser Zeit ist die 1933 erschienene Dissertation »Über die

semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-affektiver Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen« (*SF* 1:2), wo er u. a. die Lehre von Hans Sperber über die semantischen Expansionszentren (z. B. die Verben für 'Kälte ausstrahlen') und Attraktionszentren (z. B. die Verben für 'aufgeregt, heftig sprechen' zur Anwendung bringt).

Von den zahlreichen kleineren Studien Hakulinens verdienen besonders die folgenden Erwähnung: »*Unohtaa*« (*Vir.* 1936; dieses Verb mit der Bedeutung 'vergessen' wird abgeleitet vom Substantiv *uni* 'Schlaf; Traum'), »Finnisch *luokka* 'Klasse'« (*SF* 3:3, 1938; das Wort hatte ursprünglich die Bedeutung 'Bogen', als welches es in den Dialekten u. a. in der Benennung des Bogenholzes des Pferdegeschirrs weiterlebt), »*Syttyä*« (*Vir.* 1939; dieses Verb mit der Bedeutung 'sich entzünden, anbrennen' wird abgeleitet vom Verb *syteä* 'schlagen'), »*Nuoha*« (*Vir.* 1939; die fünf Bedeutungen dieses Dialektwortes — 'Ruß', 'fester Staub', 'in Bewegung befindlicher Staub', 'Schneetreiben, Sturmwetter' und 'Krach, Streit' — werden als genetisch zusammengehörig nachgewiesen) und »*Kostea* und *kostua*« (*Vir.* 1940; da *kostua* u. a. bedeutet 'zurückkehren, sich zurückziehen', hat sich das Adjektiv *kostea* 'feucht' auf dieser Grundlage entwickeln können: getrocknetes Brot z. B. erhält in feuchter Luft seine ehemalige Form zurück und wird gleichzeitig feucht). Von beachtlichem Umfang und sehr verdienstvoll ist die Untersuchung »*Agricolan kieli ja viro*« (*Agricolan Sprache und das Estnische; Suomi* 101, 1942), wo für zahlreiche Wörter und Wendungen bei Mikael Agricola genaue Entsprechungen aus dem Estnischen angeführt werden.

Von Hakulinens zahlreichen lexikalischen Untersuchungen nach dem Kriege kann hier nur ein Bruchteil genannt werden. Im Artikel »*Sananselyksiä*« (Wortklärungen, *Vir.* 1949) legte Hakulinen u. a. das finnische Verb *ruveta* 'anfangen' als Ableitung von dem germanischen Lehnwort *rupi* 'Schorf' dar; die Bedeutungsentwicklung wäre demnach sehr ähnlich wie bei dem Verb *ryhtyä* 'anfangen' < 'angesteckt werden' (urspr. von den Ansteckung mit Hautausschlag). In

dem Beitrag »*Taival, nivel* und *nivuset*» (Vir. 1951) wird der Geländeterminus *taival* 'Landenge' als Ableitung vom Verb *taipua* 'sich biegen' erklärt (urspr. also 'Biegungsstelle des Landes'), das ähnlich geartete Nomen *nivel* 'Gelenk' als Ableitung vom Verb *nivoa* 'binden' und die anatomische Bezeichnung *nivuset* 'Leiste' als Ableitung desselben Verbums. In der Abhandlung »*Satu*» (Kalevalaseuran vuosikirja 35, 1955) wies Hakulinen überzeugend nach, daß das Substantiv *satu* eine Ableitung darstellt von dem Verb *sataa*, das ursprünglich 'fallen' bedeutet hat (durch Parallelen belegte Bedeutungsentwicklung: 'Fallen' > 'Fall' > 'Geschichte' > 'Märchen'). In jener Zeit klärte er auch die Zusammengehörigkeit des anatomischen Ausdrucks *ohimo* 'Schläfe' und des Adjektivs *ohut* 'dünn' (»Das finnische Wort *ohimo* und seine Verwandten«, UAJb 1956). Hakulinens wortgeschichtliche Untersuchungen dauerten ununterbrochen bis weit in die siebziger Jahre an.

Die Antrittsvorlesung von Lauri Hakulinen trug ebenfalls den Titel »Suomen kielen sanaston tutkimuksesta» (Über die Untersuchung des Wortschatzes der finnischen Sprache, Vir. 1953). Er betont, daß die semantische Wortschatzforschung (wie im Falle *luokka* 'Klasse') oft gleichzeitig die Entstehung der Begriffe erhellt und daß die mikroskopische Genauigkeit der finnischen onomasiologischen Forschung die engen chronologischen Proportionen ersetzt, die charakteristisch sind für die ostseefinnische Wortschatzuntersuchung verglichen z. B. mit der entsprechenden uralischen Forschung. Schließlich kommt er auf einen Mangel in der Fennistik zu sprechen: die europäischen Lehnübersetzungen und Bedeutungsentlehnungen im Finnischen seien so gut wie ungeklärt. Gerade diesem Themenkreis widmete sich Hakulinen denn auch, bis im Jahre 1969 sein Werk »Suomen sanaston käännöslainoja» (Die Lehnübersetzungen im finnischen Wortschatz) erschien. Vor allem mit Hilfe der Sprache von Agricola weist Hakulinen nach, daß der Ausgangspunkt zahlreicher kirchlicher Termini (z.B. *kuuliainen* 'gehorsam', *nöyrä* 'demütig', *otollinen* 'günstig', *tunnustaa* 'bekennen', *vanhurskas* 'fromm' — vgl. schwed. *rättvis* id. — im Kirchenfinnisch der katholischen Zeit liegen muß, und daß die Wörter (oder ihre Bedeutung) somit auf den Einfluß der mitteleuropäischen Kirchensprache zu-

rückgehen. Behandelt wird auch mehr weltliches Material, z. B. *todistaa* 'beweisen' (offenbar aus der Gerichtssprache des Mittelalters) sowie *lukea* 'lesen', urspr. 'rechnen' und *kirjoittaa* 'schreiben', urspr. 'verzieren', die auf Übersetzung aus dem Altrussischen hindeuten.

Hakulinen beschäftigte sich auch gern mit allgemeinsprachwissenschaftlichen Themen; vor allem die Ideen von Hans Sperber und Leo Weisgerber hat er in mehreren Aufsätzen dargestellt. In seiner Jugend hatte Hakulinen als Finnischlehrer am Gymnasium gearbeitet; aus dieser Zeit stammt sein Interesse an der Schulpädagogik der Muttersprache, mit welchem Thema er sich in mehreren Schriften befaßte. Gemeinsam mit einem anderen Autor hat er auch eine Grammatik der finnischen Muttersprache für die Volksschule veröffentlicht.

Am bekanntesten von Lauri Hakulinen ist jedoch sein großes Werk »Suomen kielen rakenne ja kehitys» (Struktur und Entwicklung der finnischen Sprache I 1. Aufl. 1941, II 1. Aufl. 1946, I—II 4. Aufl. 1979; außerdem übersetzt ins Russische, ins Deutsche — »Handbuch der finnischen Sprache» I 1957, II 1960 — und ins Englische). Wer heute dieses bereits klassisch gewordene Werk in Forschung und Lehre als Hilfsmittel benutzt, denkt wohl nur selten daran, mit welchen Mühen es verbunden war, aus der Literatur und aus den Archiven all die vielen Belege zusammenzubringen und mit eigenen Ergebnissen zu kombinieren. Besonders wichtig in dem Standardwerk sind die umfangreiche Darstellung der Derivationslehre (die einzige über das Finnische) sowie die Kapitel »Der altüberlieferte Erbwortschatz«, »Die Lehnwörtererschichten« und »Das natürliche Wachstum des finnischen Wortschatzes«; die letztgenannten bringen anschaulich nach Themenkreisen geordnet jenes Material, das im etymologischen Wörterbuch der finnischen Sprache lediglich in alphabetischer Reihenfolge dargestellt ist. Vörläufig einzigartig ist auch das Kapitel »Die künstliche Weiterentwicklung des Wortschatzes«, wo die Neologismen der finnischen Schriftsprache nach den Altersschichten dargestellt werden, teils aufgrund von Martti Rapolas, teils von Hakulinens eigenen Untersuchungen. Die Details dieses Standardwerkes mögen mit fortschreitender Forschung veralten; an seiner Stellung als grundlegendes Werk der Fennistik

wird jedoch vorläufig nicht zu rütteln sein.

Oben wurde bereits erwähnt, daß Hakulinen für die Wörterbuchstiftung Sanakirjasäätiö tätig war, zuletzt siebzehn Jahre als Direktor. Gerade die Arbeit in diesem Institut, das zwecks Sammlung und Publikation der Materialien eines Wörterbuches der Volkssprache gegründet worden war, bildete die eigentliche Quelle seines Interesses für die Wortschatzuntersuchungen. Besonders fruchtbar waren die dreißiger Jahre, in denen der größte Teil der mehr als 20 vollständigen lexikalischen Kirchspielsammlungen zusammenkam, und die Einrichtung sogar 1 200 freiwillige Mitarbeiter, d. h. Informanten besaß. Hakulinen hatte auch die großen Dialektwörterbuchprojekte in Mitteleuropa studiert, um dort für die finnische Institution zu lernen. Teilweise waren es diese Studienreisen, teilweise die in der Heimat gesammelten Erfahrungen, durch die Hakulinen einen angemessenen Überblick erhielt über Dauer und Beschaffenheit der zu leistenden Arbeit sowie über die damit selbstverständlich verbundenen Parallelarbeiten. Bereits im Jahre 1952 begnügte er sich damit, zwecks Beschleunigung der Arbeit das Wörterbuch auf eine achtbändige Zusammenfassung des Wörterachivs zu planen, mit 1000 Seiten pro Band, Die Arbeit hat danach bedauerlich langsame Fortschritte gemacht, da man sich nun mehr als 20 Bände zum Ziel gesetzt hat. Vergessen ist auch ein anderer Umstand, den Hakulinen bereits in den dreißiger Jahren betont hat: da bei weitem nicht das gesamte Material im Wörterbuch Aufnahme finden kann, sollte das ursprüngliche Material in einem ständigen öffentlichen Archiv untergebracht werden. Bereits vor fünfzig Jahren hat Hakulinen auf die Wichtigkeit ständigen Materialsammelns und vor allem auf den Anteil der sorgfältig ausgewählten »fruchtbaren Wörter« bei der Sammeltätigkeit hingewiesen; gerade ein auf diese Weise zusammenkommendes Material könnte denn auch als Grundlage eines künftigen Dialektatlas dienen.

Lauri Hakulinen gehört zu jenen Sprachforschern, die sich nicht nur für die Wörter und die sonstigen Erscheinungen der Sprache interessieren, sondern vor allem für die darin zum Ausdruck kommende Kunst des Sagens. So hat er auch

über die Kunst des Ausdrucks bei den Sprichwörtern geschrieben sowie über Otto Manninens kongeniale finnische Übersetzung des Homer. Seit seinen Studienjahren hat er sich auch eifrig als Sprachpfleger betätigt, welcher Arbeit er jahrzehntelang als Privatmann wie auch in verschiedenen Ausschüssen nachging, zuletzt als Mitglied des Sprachausschusses der Akademie Finnlands 1949—1974. Hakulinen eigener Stil läßt u. a. die klassischen Stilideale erkennen, die realisiert werden als längere, aber unbedingt logische und transparente Perioden; andererseits läßt sich daran auch eine echt finnische Schicht erkennen, die aus den ureigenen Ausdrucksmitteln der finnischen Sprache schöpft. Auf diese Weise entsteht ein Stil, der durch seine Eigenständigkeit gefällt und besticht — die Kunst des Sagens in des Wortes bester Bedeutung.

Siebzehn Jahre lang war Hakulinen Mitglied des akademischen Lehrkörpers der Universität Helsinki: zunächst als Dozent, dann als Professor. Zahlreiche Studentengenerationen erinnern sich dankbar seines persönlichen, klaren Unterrichtes, seiner sachlichen Anleitungen für Seminar- und Examensarbeiten, deren Themen Hakulinen gern aus dem Bereich der diachronen Wortsemantik wählte.

Über eine weitaus längere Zeit erstreckte sich Hakulinen Tätigkeit für die Zeitschrift *Virittäjä*. Sie dauerte fast siebzig Jahre: sein erster Beitrag stammt aus dem Jahre 1916, 1924—36 war er Redaktionssekretär, 1937—59 Chefredakteur, dem Redaktionskollegium gehört er seit dem Jahre 1960 an. Zwischen den Jahren 1916 und 1977 hat Hakulinen im *Virittäjä* insges. 217 Beiträge veröffentlicht. Während er Redaktionssekretär war (und E. A. Saarimaa Chefredakteur), erreichte die Zeitschrift ihr heutiges Maß; dank seiner Energie hat sie mehr als nur eine wirtschaftliche Flaute überstanden. Anerkennung verdient ferner seine stete Sorge um Vielfalt und allgemeines Niveau des Inhalts sowie um die Aufrechterhaltung der tradierten Formkultur der Zeitschrift.

In Anerkennung seiner großen Verdienste wurde Lauri Hakulinen 1959 zum Ehrenmitglied der *Kotikielen Seura* (Gesellschaft für die Muttersprache) berufen und 1979 — auf der Jahrhundertfeier der Gesellschaft — zu ihrem Ehrenvorsitzenden ernannt.